

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
дисципліни
“ЗООПСИХОЛОГІЯ
ТА ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”
(для бакалаврів)

МАУП

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2010

Підготовлено старшим викладачем кафедри соціальної психології та педагогіки *Т. В. Шуповою*

Затверджено на засіданні кафедри соціальної психології та педагогіки (протокол № 6 від 21.03.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Шупова Т. В. Навчальна програма дисципліни “Зоопсихологія та порівняльна психологія” (для бакалаврів). – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. – 15 с.

Навчальна програма містить пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни, теми контрольних робіт, питання для самоконтролю, список літератури.

- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2010
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Зоопсихологія та порівняльна психологія — науки, що перебувають на зламі біологічних і соціальних наук та посідають важливе місце в системі підготовки психолога.

Курс “Зоопсихологія та порівняльна психологія” розкриває процеси розвитку психіки у філогенезі та онтогенезі, а також питання, пов’язані з біологічними передумовами антропогенезу. Детально розглядаються умови виникнення психічних процесів та етапи їх розвитку, становлення соціальності у тваринному світі як передумова соціуму людини, а також відносини між тваринами в угрупованнях, побудованих на ієрархічному принципі та принципі територіального розподілення ресурсів. *Мета курсу* — сформувати у студентів знання з наукового розуміння загального процесу становлення та розвитку психіки, проблеми біологічного і соціального в поведінці, ролі біологічних детермінант у психіці.

Вивчення психологічних особливостей, виявлених на тваринах, та їх порівняння з особливостями людини дасть можливість майбутнім психологам підвищити професійну компетентність, усвідомити загальні та принципові відмінності у відображенні навколишнього світу, поведінці на різних рівнях філогенезу істоти та відносин між особинами на різних рівнях розвитку соціуму, якнайповніше розуміти передумови виникнення людської свідомості.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ЗООПСИХОЛОГІЯ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
1	Змістовий модуль I. Зоопсихологія та порівняльна психологія в системі наук Предмет і завдання порівняльної психології, зоопсихології та етології. Їх єдність і зв'язок з природничими та соціальними науками
2 3 4	Змістовий модуль II. Загальна характеристика психічної діяльності тварин і людей Уроджена і набута поведінка. Мотивація діяльності Індивідуальна пам'ять і навчіння тварин. Елементарне мислення тварин Розвиток психічної діяльності в онтогенезі тварин і людини
5 6 7 8	Змістовий модуль III. Основні форми поведінки Репродуктивна поведінка Соціальна організація угруповань тварин. Ієрархія та територіальність Комунікативна поведінка Популяція та міжпопуляційні стосунки
9	Змістовий модуль IV. Антропогенез Еволюція психіки та антропогенез
Разом годин: 54	

ЗМІСТ
дисципліни
“ЗООПСИХОЛОГІЯ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”

Змістовий модуль I. Зоопсихологія та порівняльна психологія в системі наук

Тема 1. Предмет і завдання порівняльної психології, зоопсихології та етології. Їх єдність і зв'язок з природничими та соціальними науками

Спільне та відмінне у предметах, що вивчають поведінку і психіку тварин. Поняття “психіка” та “поведінка”. Предмет і завдання порівняльної психології, зоопсихології та етології. Місце зоопсихології, етології та порівняльної психології в системі природничих і суспільних наук. Методи зоопсихологічних досліджень (метод лабіринту, метод обхідного шляху, диференційоване дресування, метод проблемної клітки та ін.). Спостереження в порівняльній психології, експеримент як метод порівняльної психології та ін. Основні питання, що вивчаються за допомогою зоопсихологічних досліджень.

Література [5; 10;12; 21; 23]

Змістовий модуль II. Загальна характеристика психічної діяльності тварин і людей

Тема 2. Уроджена і набута поведінка. Мотивація діяльності

Уроджена і набута поведінка. Інстинкт та інстинктивна поведінка. Фіксовані комплекси дій — одиниці інстинктивної поведінки. Пластичність інстинктивної поведінки. Внутрішні та зовнішні фактори інстинктивної поведінки. Уроджений пусковий механізм. Ключові подразники. Ефект сумачії. Структура інстинктивної поведінки. Фази інстинктивної дії. Інстинктивна поведінка та спілкування. Наслідкування. Роль наслідкування у становленні психіки. Канали передавання інформації. Демонстраційна поведінка. Ритуалізовані дії. Психічний компонент інстинктивної поведінки.

Література [5; 6; 9; 10–12; 21; 23]

Тема 3. Індивідуальна пам'ять і навчіння тварин. Елементарне мислення тварин

Проблема інстинкту і навчіння. Загальна характеристика процесу навчіння. Пластичність навчіння. Навчіння і спілкування. Поетапне навчіння через механізм “стимул – реакція”. Типи навчіння. Габітуація. Імпринтинг. Латентне навчіння. Імітаційне навчіння. Асоціативне навчіння: умовний рефлекс, оперантне навчіння, одномоментне навчіння. Когнітивне навчіння: образне закарбування, елементарна розумова діяльність. Визначення поняття “мислення тварин”. Методика вивчення мислення тварин. Вивчення здібностей тварин до узагальнення та абстрагування. Здібність тварин до символізації.

Навичка. Дресування та його стадії.

Література [4–8; 11; 17; 22]

Тема 4. Розвиток психічної діяльності в онтогенезі тварин і людини

Роль генетичних аспектів у науці про поведінку. Генетичні методи вивчення спадковості поведінки. Інбредні лінії. Вплив середовища існування на онтогенез поведінки.

Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді. Пренатальний розвиток рухової активності (спонтанна рухливість, ендогенно стимулююча рухливість, викликана рухливість), сенсорних можливостей та елементів спілкування. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин. Пізнавальні аспекти раннього постнатального періоду. Ранні форми спілкування. “Дослідницька” поведінка та орієнтація. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді. Удосконалення рухової активності та формування спілкування в іграх тварин. Пізнавальне значення ігрової активності. Вплив раннього досвіду на поведінку ссавців: збіднення та збагачення середовища. Порівняльно-психологічні аспекти гри тварин і людей.

Література [2; 6; 8; 10; 11]

Змістовий модуль III. Основні форми поведінки

Тема 5. Репродуктивна поведінка

Репродуктивна поведінка, її функції та значення. Аутогамія. Гермофрадитизм. Партеногенез. Переваги статевого розмноження перед безстатевим. Реверсія полу. Репродуктивні цикли. Сезонність роз-

множення у світі тварин. Функція залицяння. Форми залицяння у тварин різних класів та людини. Типи шлюбних відносин: моногамія, полігамія (послідовна та одночасна полігамія), проміскуїтет. Фактори, що регулюють статеву поведінку. Вплив гормонів і подразників на статеву поведінку. Піклування про потомство у тварин та людей.

Література [4; 9; 10; 12]

Тема 6. Соціальна організація угруповань тварин. Ієрархія та територіальність

Суспільна поведінка як спосіб максимізації індивідуального пристосування. Угруповання тварин. Структура різноманітних угруповань. Способи вивчення відносин між тваринами в угрупованнях. Критерії, що характеризують наявність угруповання. Скупчення. Організація угруповань у різних класах тварин.

Угруповання тварин, побудовані на принципі ієрархії та територіальності. Типи ієрархій. Домінування. Лідерство. Типи територіальностей. Параметри, що характеризують угруповання, побудоване на принципі територіальності. Життєвий простір. Індивідуальна дистанція.

Література [4; 9; 10; 12]

Тема 7. Комунікативна поведінка

Поняття комунікативної поведінки. Методи вивчення комунікативної поведінки. Система передавання інформації. Взаємодія індивідів у спільнотах. Поведінка в конфліктних ситуаціях. Агоністична поведінка. Агресивна та альтруїстична поведінка. Типи агресій. Соціальне полегшення. Кооперація. Конкуренція. Копіювання. Дослідницька поведінка. Типи спільнот. Регуляція довільної поведінки — знаки та мови.

Література [4; 9; 11; 12; 18; 19]

Тема 8. Популяція та міжпопуляційні стосунки

Популяції тварин. Ареал. Стація. Екологічна ніша. Чисельність та ефективна чисельність популяції. Динаміка популяції. Перенаселеність. Фактори, що регулюють чисельність популяції. Віковий склад. Репродуктивний потенціал популяції. Генетична гетерогенність та генетична єдність популяції. Циклічні та спонтанні міграції

тварин і фактори, які регулюють міграційну активність. Міжпопуляційні стосунки в межах одного виду. Міжвидові відносини.

Література [4; 9; 10; 12]

Змістовий модуль IV. Антропогенез

Тема 9. Еволюція психіки та антропогенез

Типи нервової системи. Еволюція нервової системи та нервових процесів. Подразливість. Чутливість. Елементарна сенсорна психіка. Рухова активність і елементарна просторова орієнтація. Перцептивна психіка. Психічне відображення на рівні перцептивної психіки. Проблема інтелекту тварин. Здатність до самовпізнання. Здатність тварин до оцінювання знань і намірів інших особин. “Соціальні знання” і життя у спільнотах. Людина і примати. Еволюція виду *Homo sapiens*. Шлях до сучасної людини: роль середовища і поведінки. Порівняльна морфологія поведінки.

Література [1; 6; 10; 14; 15; 18; 20]

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Порівняльна психологія як галузь психологічної науки.
2. Методи вивчення психіки тварин і людини.
3. Найвидатніші зоопсихологи та етологи, їх внесок у розвиток порівняльної психології.
4. Внутрішні та зовнішні фактори інстинктивної поведінки.
5. Інстинктивна поведінка і наслідки на різних рівнях філогенетичного розвитку.
6. Імпринтинг і його роль у житті тварин.
7. Вироблення умовного рефлексу в дослідах І. Павлова.
8. Оперантна поведінка в дослідах Б. Скінера.
9. Роль наслідування у становленні психіки.
10. Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді.
11. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин.
12. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді.
13. Пізнавальне значення ігрової активності.
14. Основні форми поведінки тварин.
15. Різновиди мотиваційної поведінки тварин.
16. Індивідуальна пам'ять і наслідки як функції головного мозку.

17. Здатність тварин до узагальнення, абстрагування та символізації.
18. Комунікативна поведінка тварин.
19. Психічне відображення і поведінка на стадії елементарної сенсорної психіки.
20. Психічне відображення і поведінка на стадії перцептивної психіки.
21. Психічне відображення і поведінка на стадії інтелекту.
22. Співвідношення генетичних факторів і факторів середовища в індивідуальному розвитку поведінки.
23. Репродуктивна поведінка.
24. Піклування про потомство.
25. Територіальний принцип створення угруповань тварин.
26. Угрупування тварин, побудовані за принципом домінування.
27. Популяції тварин та їх структура. Міжпопуляційні стосунки.
28. Міграції тварин, їх класифікація.
29. Перші люди, основні етапи становлення людини.
30. Сім'я людини. Чинники виникнення сім'ї як одиниці людської спільноти.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Предмет і завдання порівняльної психології.
2. Спільне і відмінне між порівняльною психологією, зоопсихологією та етологією.
3. Відмінності у розвитку і становленні порівняльної психології та зоопсихології.
4. Поняття “психіка” і “поведінка”.
5. Зв'язок між порівняльною психологією та іншими психологічними науками.
6. Зв'язок між порівняльною психологією та біологічними науками.
7. Основні питання, які вивчає порівняльна психологія.
8. Методи вивчення психіки тварин і людини.
9. Сплануйте проведення спостереження: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.
10. Сплануйте проведення експерименту у лабіринті: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.

11. Сплануйте проведення експерименту за методом “обхідного шляху”: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, якими способами фіксації даних користуватиметесь.
12. Сплануйте проведення експерименту за методом “проблемної клітки”: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.
13. Імпрінтинг.
14. Уроджена і набута поведінка.
15. Що таке інстинкт?
16. Внутрішні фактори інстинктивної поведінки.
17. Відмінності інстинктивної і набутої поведінки.
18. Зовнішні фактори інстинктивної поведінки.
19. Фази інстинктивної поведінки.
20. Уроджений пусковий механізм.
21. Пластичність інстинктивної поведінки.
22. Охарактеризуйте ключові подразники.
23. Вироблення умовного рефлексу в дослідах І. Павлова.
24. Оперантна поведінка в дослідах Б. Скінера.
25. Научіння. Загальна характеристика процесу научіння.
26. Види научіння.
27. Роль наслідування у становленні психіки.
28. Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді.
29. Пренатальний розвиток рухової активності.
30. Пренатальний розвиток сенсорних можливостей.
31. Пренатальний розвиток елементів спілкування.
32. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин.
33. Ранні форми научіння.
34. Сутність дресирування.
35. Що таке навичка?
36. Що таке звикання?
37. Сутність імітації як процесу навчання.
38. Ранні форми спілкування.
39. Дослідницька поведінка та орієнтація.
40. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді.
41. Пізнавальне значення ігрової активності.
42. Порівняльно-психологічні аспекти ігор тварин і людей.
43. Репродуктивна поведінка тварин і статевий відбір.
44. Репродуктивні цикли тварин.
45. Піклування про потомство у тварин.

46. Угрупування тварин, їх ознаки.
47. Скупчення тварин.
48. Територіальна поведінка.
49. Домінування та ієрархія.
50. Феномен “переадресованої агресії”.
51. Дослідницька поведінка.
52. Агресивна та альтруїстична поведінка.
53. Поведінка в конфліктних ситуаціях.
54. Популяція та їх структура.
55. Індивідуальна дистанція та індивідуальна ділянка.
56. Міграції тварин.
57. Поняття спонукання. Моделі мотиваційної поведінки тварин.
58. Міжпопуляційні взаємодії.
59. Фізіологічні основи мотивації.
60. Генотип і фенотип поведінки.
61. Феномени генетичної та індивідуальної пам’яті.
62. Пам’ять і навчіння як функції головного мозку.
63. Роль генотипу у формування здатності до “розумової” діяльності.
64. Структурно-функціональні основи пам’яті.
65. Види пам’яті.
66. Залежність мозку від властивостей зовнішнього середовища.
67. Форми індивідуально-приспосувальної діяльності.
68. Диференційовані умовні рефлекси.
69. Визначення поняття “мислення тварин”.
70. Вивчення здібностей тварин до узагальнення та абстрагування.
71. Опис “інсайту” в дослідях В. Келера.
72. Індивідуальні відмінності в когнітивних здібностях тварин.
73. Здатність тварин до символізації.
74. Регуляція довільної поведінки.
75. Організованість поведінки та індивідуальна дистанція.
76. Взаємодія індивідів у спільнотах.
77. Основні концепції періодизації психічного розвитку у філогенезі.
78. Психічний розвиток на стадії елементарної сенсорної психіки.
79. Психічний розвиток на стадії перцептивної психіки.
80. Проблема інтелекту тварин.
81. Елементи свідомості тварин.
82. Здатність тварин до самовпізнання.
83. “Соціальні знання” і життя у спільнотах.

84. Елементи еволюції нервової системи та їх зв'язок з еволюцією поведінки.
85. Шлях до людини: роль середовища і поведінки.
86. Опишіть перших людей.
87. Відмінності спільнот тварин і людської спільноти.
88. Чинники становлення сім'ї людини.
89. Становлення та розвиток мови людини.
90. Сучасні демографічні проблеми людства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Бондаренко Л. И.* Основные этапы человеческого сознания. — К.: Вища шк., 1979.
2. Вопросы зоопсихологии, этологии и сравнительной психологии / Под ред. К. З. Фабри. — М.: Мир, 1975.
3. *Грин Н., Стаут У., Тейлор Д.* Биология: В 3 т. — М.: Мир, 1990.
4. *Дарвин Ч.* Выражение эмоций у человека и животных: Соч. — М., 1953. — Т. 5.
5. *Дьюсбери Д.* Поведение животных. — М.: Мир, 1982.
6. *Зорина З. А., Полетаева И. И.* Зоопсихология. Элементарное мышление животных. — М., 2001.
7. *Леонтьев А. Н.* Проблемы развития психики. — М., 1981.
8. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. — М., 1982.
9. *Крушинский Л. В., Зорина З. А., Полетаева И. И., Романова Л. Г.* Введение в этологию и генетику поведения. — М., 1983.
10. *Мак-Фарленд Д.* Поведение животных: Психобиология, этология и эволюция. — М., 1988.
11. *Меннинг О.* Поведение животных. Вводный курс. — М., 1982.
12. *Правоторов Г. В.* Зоопсихология для гуманитариев. — Новосибирск, 2001.
13. *Северцов А. Н.* Эволюция и психика. — М., 1922.
14. *Северцов А. С.* Введение в теорию эволюции. — М.: МГУ, 1981.
15. Сравнительная психология и зоопсихология: Хрестоматия. — СПб.: Питер, 2004.
16. *Тиннберген Н.* Поведение животных. — М.: Мир, 1973.
17. *Туруніна О. Л., Сердюк Л. З.* Порівняльна психологія. — К.: МАУП, 2005.

18. *Фабри К. З.* О подражании у животных // *Вопр. психологии.* — 1974. — № 2.
19. *Фабри К. З.* Основы зоопсихологии. — М., 1976.
20. *Фабри К. З.* Зоопсихология. — М., 2001.
21. *Хайнд Р.* Поведение животных. — М., 1975.
22. *Чайченко Г. М.* Зоопсихологія та порівняльна психологія. — К., 1992.
23. *Шовен Р.* Поведение животных. — М.: Мир, 1972.
24. *Яблоков А. В.* Актуальные проблемы биологической науки. — М.: Просвещение, 1984. — 205 с.

Додаткова

25. *Анохин П. К.* Биология и нейрофизиология условного рефлекса. — М., 1968.
26. *Бериташвили И. С.* Память позвоночных животных, ее характеристика и происхождение. — М., 1974.
27. *Бернштейн Н. А.* Очерки по физиологии движений и физиологии активности. — М.: Медицина, 1966.
28. *Боровский В. М.* Психическая деятельность животных. — М.; Л., 1936.
29. *Боровский В. М.* Проблема инстинкта. — Крымское гос. изд-во, 1941.
30. *Брушлинский А. В.* О природных предпосылках психического развития человека. — М.: Знание, 1977.
31. *Вагнер В. А.* Биологические основания сравнительной психологии. — Спб.; М., 1959. — Т. 1,2.
32. *Войтонис Н. Ю.* Предыстория интеллекта. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1949.
33. *Воронин Л. Г.* Лекции по сравнительной физиологии высшей нервной деятельности. — М., 1965.
34. *Воронин Л. Г.* Эволюция высшей нервной деятельности (очерки). — М., 1977.
35. *Губко О. Т.* Основы зоопсихології / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 2006.
36. *Дембровский Я.* Психология животных. — М., 1959.
37. *Котляр Б. И., Шульговский В. В.* Физиология центральной нервной системы. — М., 1979.
38. *Ладыгин-Котс Н. Н.* Предпосылки человеческого мышления. — М., 1965.

39. *Мак-Фарленд Д.* Поведение животных. — М.: Мир, 1988.
40. *Павлов И. П.* Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности животных. — М., 1973.
41. *Сергеев Б. Ф.* Ступени эволюции интеллекта. — Л., 1986.
42. *Слоним А. Д.* Инстинкт. Загадки врожденного поведения организмов. — Л., 1967.
43. *Трут Л. Н.* Очерки по генетике поведения. — Новосибирск, 1978.
44. *Тих Н. А.* Предыстория общества. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1970.
45. *Хайнд Р.* Поведение животных. — М.: Мир, 1975.
46. *Чусов Ю. Н.* Физиология человека. — М.: Просвещение, 1981.
47. *Фосси Д.* Гориллы в тумане. — М., 1990.
48. *Хайнд Р.* Поведение животных. Синтез этологии и сравнительной психологии. — М., 1975.

МАУП

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Тематичний план дисципліни “Зоопсихологія та порівняльна психологія”	4
Зміст дисципліни “Зоопсихологія та порівняльна психологія”	5
Теми контрольних робіт.....	8
Питання для самоконтролю.....	9
Список літератури	12

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *С. Г. Рогузько*
Комп’ютерне верстання *І. О. Музика*

Зам. № ВКЦ-4000

Формат 60×84/16 . Папір офсетний.
Друк ротатійний трафаретний. Наклад 50 пр.
Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП
ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX
*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*